

Hij zegt: Elk stuk aarde vergt een andere wijze van wortelen. Er zijn meer manieren om je te vertakken dan een cederpotlood ooit zal weten vast te leggen. Door zich stil te houden kan iets zich overal naartoe verplaatsen.

En dat is precies wat de vrouw doet. Om haar heen regent het signalen alsof het zaden zijn.'

Richard Powers, *Tot in de hemel*, vertaald door Jelle Noorman

'Ik vind het een aantrekkelijk idee een boek als een boom te zien – een vergelijking die ik misschien aan Flaubert ontleen, die wilde "dat de zinnen in een boek trillen als de ondanks hun gelijkenis toch allemaal verschillende blaadjes in een bos".'

Olivier Rolin, *Gesmoorde woorden*, vertaald door Katelijne De Vuyst

'L'écrivain qui prend son travail à coeur est confronté d'entrée de jeu à l'existence d'un arbre dont il aspire à prolonger et, surtout, à enrichir la vie; plus cet arbre sera haut, touffu, épais, ramifié, plus ses possibilités de jeu et d'aventure seront grandes, plus le champ de manoeuvres artistique à l'intérieur duquel il entreprendra ses explorations et ses voyages sera vaste.'

Juan Goytisolo, *L'Arbre de la littérature* (traduit de l'espagnol par Joëlle Lacor)

'The past is a foreign country; they do things differently there.'

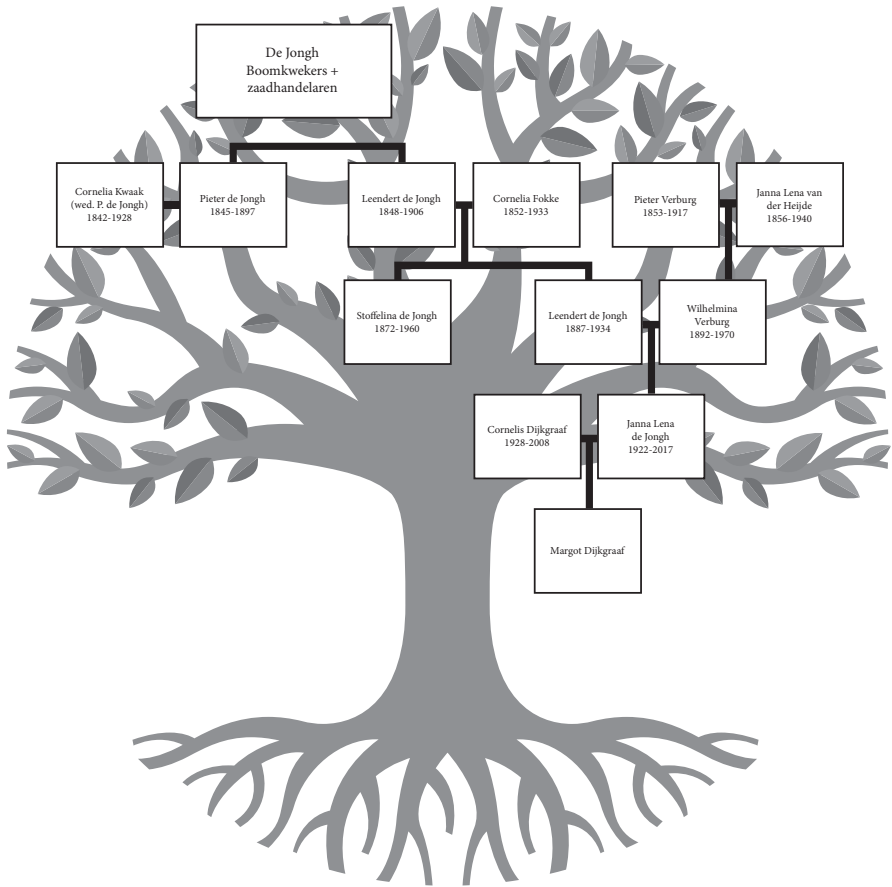
Leslie Poles Hartley

'Of je nu een roman schrijft of een essay, het gaat in wezen over hetzelfde. Het komt uit jezelf, vanuit één mentaliteit, vanuit één bevoegenheid, vanuit dezelfde creatieve instelling.'

Hella S. Haasse

'Je me répands dans le monde, et je cherche à le connaître.'

Charles de Montesquieu, *Lettres persanes*

VOORWOORD

De afgelopen jaren werkte ik ongeveer de helft van mijn tijd in Frankrijk. Corona stak daar een stokje voor. Ik ging grasduinen in wat ik in huis had en vond een koffertje dat decennialang onder mijn moeders bed had gelegen. Toen ik het opendeed, was het eerste dat ik zag een portretfoto van mijn grootvader. Ik heb hem nooit gekend – hij stierf jong, op zevenenveertigjarige leeftijd, in 1934.

Ook vond ik een vergeelde, gescheurde envelop uit de jaren twintig. Die bevatte een artikel van zesentwintig met de hand geschreven bladzijden, in het Duits, in priegelig kleine letters. Het was een tekst van mijn grootvader over *Penthesilea*, een tragedie van de Duitse schrijver en dichter Heinrich von Kleist. Penthesilea is in de mythologie de koningin van de Amazonen, een legendarisch leger van strijdbare, dappere vrouwen. Mijn grootvader, die ik niet heb gekend, had

geschreven over een rebelse vrouw in de letteren
– ruim een eeuw voordat ik dat deed. Ik wist niet
wat ik zag. Nu wilde ik weten wat voor man hij
was geweest.

EEN BESLUIT IN DE KERKBANKEN

‘Nee,’ zei hij hardop. De mensen naast hem in de kerkbanken wierpen hem steeds een verbaasde blik toe. De dominee had zijn preek net afgesloten met het gebruikelijke ‘amen’, er werd een ogenblik gewacht tot het orgel machtig zou inzetten. En daar, in dat moment van intense stilte, was er ineens dat ‘nee’. Luid en duidelijk. Hij kleurde tot in zijn haarwortels en richtte zijn blik snel naar beneden, naar zijn gezangenboek.

Hij dacht terug aan de laatste keer dat hij met zijn vader over de zaak had gesproken. Het familiebedrijf liep goed, er zat vooruitgang in, ze gingen uitbreiden, had zijn vader nog een keer gezegd. De boomkwekerij had een uitstekende reputatie, de zaden waren niet aan te slepen. Maar wat was het lastig om aan goede mensen te komen. De familie had hem nodig, een intelligente jongen zoals hij hoorde in de firma.

Terwijl hij zong, balde hij zijn vuisten. Hij deed

het niet. Hij zou het zijn vader voor eens en voor altijd duidelijk maken. Zijn toekomst, zijn passie lagen elders. Nee, hij wilde zijn leven niet in de zaak slijten. Hij wilde geen boomkweker worden, of zaadhandelaar, zoals zijn vader, zijn ooms en hun vaders. Hij hield heus van rozen, eiken, olmen, heesters en van luzerne uit de Provence. Maar ze inkopen, nieuwe rassen kweken, opslaan en verhandelen, de administratie doen, leiding geven op kantoor – nee. Een filiaal op Zuid-Beveland openen, nieuwe klanten werven voor de firma De Jongh, zoals zijn vader en zijn ooms wilden – nee. Onderwijzer wilde hij worden, leraar, en letterkundige of, waarom niet, professor? Of dichter, zoals P.C. Boutens en J.C. Bloem. Of schrijver, zoals Jacob van Lennep en Victor Hugo. Heeft God ons niet gevraagd om de talenten die we van Hem hebben gekregen zo goed mogelijk in te zetten? Moeten we niet ieder onze eigen weg gaan, in de richting die ons het beste ligt, waarmee we onze naasten het best kunnen dienen? Dat zijn vader en zijn oom hun hart verpand hadden aan de zaak, betekende toch niet per definitie dat ook hij moest gaan werken in de zaadhandel en boomkwekerij?

Weken, maanden moet Leendert de Jongh als puber met dit dilemma hebben rondgelopen. Wikkend en wegend. In zijn hart wel wetend wat hij

boven alles wilde: weg uit Goes, uit Zeeland, weg van het bekende, weg uit de provincie. Hij stond graag op de kade als schepen van ver weg de haven binnenvoeren, met handelswaar van over zee. Als ze weer vertrokken, volgeladen met aardappels voor Duitsland of plantmateriaal voor Engeland, keek hij ze verlangend na. Hij hing aan de lippen van schippers die uit Bretagne, Spanje of Portugal kwamen, hun scheepsruim vol met landbouwproducten. Hij benijdde de Belgische vertegenwoordigers van de zaadhandel van de familie, die steden als Brussel en Parijs bezochten, op zoek naar nieuwe klanten. Hij vroeg zich af hoe die andere wereld eruitzag. Vaak werd hij ingeschakeld als er Duits, Frans of Engels gesproken moest worden met klanten – hij had als enige van de familie een uitgesproken talenknobbel. Als buitenlanders moesten worden rondgeleid, werd hij erbij geroepen. Daar werd hij nog nieuwsgieriger van, hij wilde niets lievers dan de wereld ontdekken. Er was nog zoveel meer te zien en te beleven dan de Zeeuwse boomkwekerij hem kon bieden.

Zijn vader taalde er niet naar. Geld verdienen was het parool, een dak boven je hoofd, je schaapjes op het droge, je verzekeren van een toekomst zonder armoede. Maar Leendert behoorde tot een nieuwe generatie. Met de nieuwe eeuw was er een andere tijd aangebroken. Hij las de krant, hij wist dat er een andere horizon mogelijk was. Hij wilde

andere talen kunnen spreken, de wereld in, het universum van kunstenaars en dichters ontdekken en – als het enigszins kon – daar deel van uitmaken. Eerst onderwijzer worden, was zijn plan: dat was de opening naar een ander leven, de eerste stap in zijn intellectuele ontwikkeling. Lezen moest hij, studeren. Hij had nog zoveel te leren. En daarna? Dat zou hij wel zien.

VICTOR HUGO EN ZÉLANDE

Leendert Johannes de Jongh was mijn grootvader van moederskant. Hij werd geboren in Goes, in 1887 en stierf in 1934. Op een foto – hij moet rond de achttien zijn – kijkt hij scherp en intelligent in de lens van de fotograaf. Zelfs op basis van deze ene foto kun je je moeilijk voorstellen dat deze jongen koopman zou willen worden; dat hij met Zeeuwse boeren zou marchanderen over de prijs van tarwe en rogge of zich buigt over vorstvrije opslag van rozen en heesters. Zijn blik reikt verder, je ziet hem denken aan die vreemde talen die hij heeft horen spreken, aan de landen die hij wil bezoeken.

Ik hoorde ze ook, toen ik als meisje, opgroeiend in Zuid-Limburg, op het drielandenpunt stond. Een bezoek aan de hoogste berg van Nederland bij Vaals, van 322 meter, was in mijn jeugd een geliefd uitstapje. Frans, Duits, Engels, Nederlands – wanneer je op die bergtop over de Limburgse,

Duitse en Belgische heuvels keek, hoorde je al die talen om je heen. Meisjes van mijn leeftijd spraken met hun ouders in een taal die ik niet kon verstaan. In ieder dorp, in iedere stad in Limburg werd trouwens een dialect gesproken dat ik, als kind van westerlingen en geboren in Amsterdam, pas met de jaren leerde begrijpen. Spreken durfde ik het alleen met carnaval, dan moest het wel: alleen dan werd je niet uitgelachen of buitengesloten, alleen dan kreeg je een biertje.

Vanuit ons huis fietste ik binnen een halfuur de grens over, naar het westen of naar het oosten – en was ik in een andere wereld, met andere verkeersborden, een andere sfeer en een andere taal. Ongeveer zoals mijn grootvader in de haven stond van zijn geboortestad Goes, waar schepen uit heel Europa aanlegden en weer vertrokken. Hij heeft matrozen Duits en Spaans horen spreken bij het uitladen van het ruim, hij heeft ze naar de kroeg zien gaan, onderweg verhalen vertellend over verre landen.

Leendert, zo weet ik van mijn moeder, was al jong een gepassioneerd lezer. Op de doodstille zondagen, na de kerkdienst, trok hij zich terug met een boek dat hij geleend had van de bibliotheek. De zondagen in Zuid-Limburg waren al even saai. Tot rond mijn tiende ging ik op zondagmorgen naar de zondagschool, waar ik een goede Bijbelkennis heb opgedaan. Later verdween